

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
Fakulta přírodovědně-humanitní
a pedagogická

Pojetí "arché" u představitelů mílétské školy

Bakalářská práce

Studijní program: B6101 – Filozofie
Studijní obor: 6101R026 – Filozofie humanitních věd
Autor práce: **Zuzana Voplakalová**
Vedoucí práce: RNDr. PhDr. MTh. Dalibor Hejna, Ph.D.

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Zuzana Voplakalová**
Osobní číslo: **P13000286**
Studijní program: **B6101 Filozofie**
Studijní obor: **Filozofie humanitních věd**
Název tématu: **Pojetí "arché" u představitelů mílétské školy**
Zadávací katedra: **Katedra filosofie**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

1. Studentka se bude v průběhu příprav a vypracovávání řídit metodickými a organizačními pokyny vedoucího bakalářské práce a bude pravidelně docházet na konzultace k práci.
2. Cílem práce je vyložit pojetí "arché" u jednotlivých představitelů mílétské filosofické školy.
3. Jako základní metody práce budou použity analýza a komparace primární a sekundární literatury k danému tématu.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

SVOBODA, Karel. Zlomky předsokratovských myslitelů. Praha: Československá akademie věd, 1962, 200 s.

PATOČKA, Jan. Nejstarší řecká filosofie: filosofie v předklasickém údobí před sofistikou a Sókratem. Praha: Vyšehrad, 1996, 359 s. ISBN 80-7021-195-4.

KOČANDRLE, Radim. Anaximandros z Miletu. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010, 385 s. ISBN 978-80-873-7866-3.

KOČANDRLE, Radim. Apeiron Anaximandra z Miletu. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2011, 124 s. ISBN 978-80-261-0048-5.

KOČANDRLE, Radim. Anaximenés z Miletu. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2015, 344 s. ISBN 978-80-746-5123-6.

KOČANDRLE, Radim. Fysis íónských myslitelů: rozprava nad peripatetickou dezinterpretací. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2008, 320 s. ISBN 978-80-868-1872-6.

KIRK, Geoffrey, RAVEN, John, SCHOFIELD, Malcom. Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty. Praha: Oikoymenth, 2004, 663 s. ISBN 80-7298-110-2.

Vedoucí bakalářské práce:

RNDr. PhDr. MTh. Dalibor Hejna, Ph.D.
Katedra filosofie

Datum zadání bakalářské práce: **15. dubna 2015**

Termín odevzdání bakalářské práce: **30. dubna 2016**

doc. RNDr. Miroslav Brzezina, CSc.
děkan

L.S.

PhDr. Ondřej Lánský, Ph.D.
vedoucí katedry

V Liberci dne 30. dubna 2015

Prohlášení

Byla jsem seznámena s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem.

Současně čestně prohlašuji, že tištěná verze práce se shoduje s elektronickou verzí, vloženou do IS STAG.

Datum: 5. 09. 2017

Podpis: Vojtěch Šabovský

Poděkování

Ráda bych poděkovala vedoucímu mé bakalářské práce RNDr. PhDr. MTh. Daliboru Hejnovi, Ph. D. za odborné vedení a konzultace při tvorbě práce.

Anotace

Tato bakalářská práce si klade za cíl, nastínit problematiku počátků v nejstarší řecké filosofii. Úvod práce má dostat čtenáře na počátek dění, odhalit hlavní myslitele a jejich tvrzení a myšlenky o vzniku a první látce. Druhá část práce ukazuje konkrétně na tři hlavní filosofy, jejich tvorbu a pojetí pralátky – ARCHÉ.

Klíčová slova: Arché, To Apeiron, Milétoš, Thalés z Milétu, Anaximandros z Milétu, Anaximénés z Milétu, voda, vzduch

Annotation

The aim of this bachelor thesis is to outline matters of the beginning in the oldest Greek philosophy. The introduction should take reader to the beginning of events, reveal the major thinkers and their affirmation, their thoughts after genesis and the first matter. The second part of this thesis points to particular three leading philosophers, their production, and concept of element - ARCHE.

Keywords: Arche, Apeiron, Miletus, Thales of Miletus, Anaximander of Miletus, Anaximenes of Miletus, water, air

Obsah

Obsah	7
Úvod	9
1 Milet'ané	11
1.1 Počátky myšlení	11
1.2 První myslitelé.....	12
1.3 Styl psaní	13
2 Arché a Apeiron	14
2.1 Vznik pojmu pralátky a její význam	14
2.2 Aristotelova kritika předsókratovské filosofie	15
3 Thalés z Miletu.....	16
3.1 Sedm mudrců.....	16
3.2 Voda jako arché	16
4 Anaximandros z Miletu.....	19
4.1 Význam slova „TO APEIRON“	19
4.2 Anaximandrov výrok.....	20
4.3 APEIRON podle Aristotela	20
4.4 APEIRON podle Theofrasta.....	21
4.5 Rozbor slova „TO APEIRON“	22
4.6 Časová bezmeznost	23
4.7 Kvantitativní a prostorová bezmeznost	23
4.8 Kvalitativní neurčitost	24
4.9 Bezmezná přirozenost	25
4.10 Apeiron jako aktivní činitel	26
5 Anaximenés z Miletu	28
5.1 Bezmezný vzduch.....	28

5.2	Proměny vzduchu	30
5.3	Zhušťování a zředování	30
5.4	Potomci vzduchu	32
5.5	Plstnatění	36
5.6	Všeobjímající vzduch	38
5.7	Vanutí a vzduch	39
Závěr		43
Seznam použité literatury		44

Úvod

Tato bakalářská práce si klade za cíl nastínit počátek filosofického myšlení ve starověkém Řecku, ve městě Milétos a představit jedny z prvních myslitelů, kteří se snaží objasnit prapůvod všeho v prazákladu - pralátce, nazývané „Arché“. Tito představitelé se jmenují: Thalés z Milétu, Anaximandros a Anaximénés.

Převážná část práce je čerpána z odborné literatury, která zde byla nezbytná, abychom se dostali co nejbližší k citované problematice, která není vždy úplně jistá a přesná, například Thalés nám nenechal žádné spisy a nejvíce se můžeme dozvědět od Anaxiména. Nejčastěji citovaná budou díla Radima Kočandrlého, který vydal publikace s tímto tématem, zaměřující se převážně na Anaximandra a Anaxiména. Další důležitá publikace je kupříkladu od Karla Svobody, který čerpá ze zlomků, těchto myslitelů.

Tzv. předsókratovská filosofie tvoří první období řecké filosofie a zahajuje evropský myšlenkový vývoj vůbec. Začíná se tvořit od počátku 6. stol. př. n. l. a končí zhruba uprostřed 5. stol. př. n. l. Člověk si odevždy nutně vytvářel určitý pohled na svět. Byl k tomu nucen už prostě svou životní praxí, kdy musil podstupovat zápasy s nejrůznějšími překážkami, ať už šlo o ovládnutí přírodních jevů či o potíže rázu společenského.¹

Filosofie má od počátku dvě větve, jednu od Anaximandra, druhou od Pýthagory. Anaximandros byl posluchačem Thalétovým. První větev se nazývala iónskou, protože do ní Anaximandra uvedl Thalés, původem Ión (byl totiž z Milétu); druhá se nazývala italskou po Pýthagorovi, protože ji nejvíce pěstoval v Itálii.²

Ze starých myslitelů jedni tvrdí, že takzvaný naprostý vznik je kvalitativní změna, druhí však, že kvalitativní změna a vznik jsou něco různého. Ti totiž, kteří všechno pokládají za jakési jedno a myslí, že všechny věci vznikají z jednoho, musí také tvrdit, že vznik je kvalitativní změna a že „vznikat“ znamená „měnit se“. Vznik a zánik jsou

¹ SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. 2. vyd. Praha: Československá akademie věd, 1962. Filosofická knihovna. str. 5.

² KOČANDRLE, Radim. *Fysis iónských myslitelů: rozprava nad peripatetickou dezinterpretací*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2008. Amfibios, sv. 10. ISBN 978-80-86818-72-6. str. 11.

tak vyloženy jako změny v kategorii substance, která má látkový charakter.³

Zkoumání přírody bude od této chvíle chápáno jako hlavní téma předsókratovské filosofie, speciálně pak íonské tradice. Obecně se soudí, že íonské „zkoumání přírody“ nejen stojí na začátku filosofie jako takové, ale rovněž, v užším smyslu, slouží jako předstupeň až mnohem později konstituovaného oboru „fyzika“. Samozřejmě pouze jako její poněkud primitivní podoba. Měla to být íonská tradice, která otevřela a tematizovala motivy, jež později systematicky vytyčila evropská věda jako svůj předmět.⁴

Důležité základní rysy antické předsókratovské filosofie jsou následující: Otázka po prapůvodu (*arché*) a prazákonu (*logos*) světa, s čímž souvisí hledání základu jednoty. První filosofické teorie spočívají na myšlence, že existuje společný **prazáklad (arché)** všeho jsoucího, který jakožto jednotná *pralátka* leží v základě mnohosti věcí a jakožto *prapříčina* způsobuje změny zachytitelné ve zkušenosti. Za prvního filosofa je pokládán THALÉS Z MILÉTU, pro něhož je touto pralátkou *voda*. Jeho žákem **Anaximandros** stanovuje prapůvodní princip abstraktněji jako **apeiron**, tj. Nekonečné, Neomezené, Neurčité. **Anaximenés** pojímá arché opět materiálně a pokládá za ni *vzduch*.

³ KOČANDRLE, R, pozn. str. 14.-15.

⁴ KOČANDRLE, R, pozn. str. 17.

1 Milétané

Na úzkém pruhu pobřeží západního okraje Malé Asie, podél Egejského moře, založili Iónové, nejgeniálnější řecký kmen, celkem dvanáct vzkvétajících měst. Zde končily hlavní cesty karavan, které vedly z vnitrozemí asijského kontinentu, zde bylo přivezené zboží překládáno na lodě a dopravováno do Řecka. Spolu se zbožím přicházely touto cestou k Řekům z Východu i poznatky o mnoha kulturních vymoženostech asijských národů. Astronomie a kalendář, mince a závaží, snad i písmo dorazily nejprve k maloasijským Iónům a ti je předávali ostatním Řekům. Nejjižněji z dvanácti iónských měst byl Milét, v 6. století př. n. l. významný obchodní přístav a snad nejbohatší město tehdejšího řeckého světa. Toto místo, v němž se setkávaly rasy, jazyky i náboženství, je rodištěm řecké, a tím i západní vědy a filosofie.⁵

Iónie byla kolébkou předsókratovského myšlení a je významné, že takřka všichni myslitelé, jež počítáme mezi presokratiky, se v Iónii buď narodili, nebo odtamtud pocházeli.⁶

1.1 Počátky myšlení

Hésiodova *Theogonie* je s velkou pravděpodobností nejstarší dochované dílo řecké literatury. *Theogonie* je pokusem zkonstruovat sjednocenou genealogii bohů.⁷

To, co Hésiodos činí v *Theogonii*, se v mnoha ohledech podobá předsókratovskému myšlení. Pokouší se vytvořit ucelený, sjednocený a rozumný obraz působení dějin a vesmíru. Mezi Hésiodem a prvními presokratiky je však přesto hluboká propast, vzniklá převratem v myšlení. Abychom povahu tohoto převratu uviděli jasněji, bude prospěšné postoupit takřka o dvě stě let a podívat se na teologické názory Xenofana z Kolofónu, narozeného v Iónii okolo poloviny šestého století př. n. l. Xenofanés nejspíš není

⁵STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*. Vyd 8., V KNA 2. Přeložil Miroslav PETŘÍČEK, přeložil Petr REZEK, přeložil Karel ŠPRUNK. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000. Studium (Karmelitánské nakladatelství). ISBN 978-80-7195-206-0. str. 96.

⁶HUSSEY, Edward. *Presokratikci*. Přeložil Martin POKORNÝ. Praha: Rezek, 1997. ISBN 80-86027-07-4. str. 14.

⁷HUSSEY, E, pozn. str. 24.

originální myslitel; je však důležitý, neboť dochované zlomky jeho díla obsahují první jisté teze teologie, jež byla v Řecku šestého století př. n. l. nová a převratná.⁸ Je pokládán za jednoho z prvních ateistů. Kritika náboženství však u něj není bezbožnost. Xenofanés vlastně učinil to, že kosmologickou koncepci vševládne ARCHÉ, kterou znal z filosofie své rodné Iónie, uplatnil na pojem boha ovládajícího a pořádajícího kosmos. Je znám jako kritik vůči starému řeckému náboženství. Tvrdí, že bozi mají v jeho době příliš mnoho lidských rysů. Zlidštění bohů vyčítá především Homérovi a Hésiodovi. Tvrdil tedy, že bůh je jiný než lidé a nemůžeme ho s námi srovnávat. Bůh je ten největší a nejdokonalejší. Božství, zdá se, nechápe jako něco transcendentního, ale jako světu imanentní: vše je bohem a bůh je vším.

1.2 První myslitelé

V jistém období prvních sedmdesáti let šestého století se odehrál činný život tří občanů Míléty: Thaléta, Anaximandra a Anaximena, přičemž Anaximenés byl přinejmenším o trochu mladší než první dva. O životě těchto mužů nevíme takřka nic. Museli se navzájem znát a je dochována spolehlivá zpráva, že Thalés a Anaximandros byli blízcí přátelé. Tato trojice vytvořila myšlenkový systém o povaze univerza, jež byl – přinejmenším od Aristotela dále – uznáván za nový počátek. Anaximandros a Anaximenés své systémy rozvrhli ve spisech, čímž vznikla dvě z nejstarších řeckých prozaických pojednání, Thalés však nenapsal nic. V důsledku toho lze o jeho myšlenkách zjistit vskutku jen velmi málo spolehlivých údajů: náš nejlepší informátor, Aristotelés, jasně říká, že veškerý jemu dostupný materiál byl skrovný a z druhé ruky; v nejlepším případě pocházel od ostatních Míléťanů.

Staří filosofové přírody, a Anaximandros zvláště, tvrdili existenci jediného bezhraničného neomezeného a nesmrtelného božstva, jež obklopovalo a ovládalo univerzum. Teologie tohoto druhu by byla blízká teologii Xenofanově a je rozumné domnívat se, že argumenty, na nichž spočívala, byly podobné.⁹

⁸HUSSEY, E, pozn. str. 26.

⁹HUSSEY, E, pozn. str. 29.

1.3 Styl psaní

Slovní spojení „výklad o přírodě“ (PERI FYSEÓS) se objevuje už v klasické době jako charakteristika oboru. Od římské doby je používáno také jako standardní titul, kterým budou opatřovány spisy předsokratiků, často nezávisle na jejich obsahu a někdy i existenci.

„Příroda“ nebo „přirozenost“, se obecně považuje za klíčový termín stylu myšlení, které se rozvinulo v íónském Milétu a mnohem později bylo nazváno „filosofie“. Spisy předsokratovských myslitelů v následné tradici zpravidla nesly analogický titul *O přírodě*.¹⁰ Základní formou psaného textu je v archaické době verš. Rytmem řeči a samozřejmostí společenské působnosti jsou poezii blízké „gnómy“, tedy ponaučení, úsloví. V Řecku je „gnómická próza“ spjatá hlavně s naučeními, která jsou připisována sedmi mudrcům (mezi které například patřil Thalés z Milétu). Pro íónské prostředí pozdní archaické doby je však příznačný vznik specifické naučné prózy, tedy žánru, jehož dalšími proměnami vznikají útvary, které evropský intelektuál implicitně předpokládá jako typické prostředí filosofické i vědecké práce.¹¹ Za autory prvních prozaických děl jsou považováni Anaximandros z Milétu, mytograf Ferekýdés ze Syru a jinak neznámý historik Kadmos z Milétu. Slavná literární figura „homérského přirovnání“ najde svůj výraz i v íónské naučné próze. Příkladem se zde stává opět Anaximandros z Milétu. Cílem přirovnání není pouze přiblížení něčeho neznámého prostřednictvím známějšího, nýbrž také provázání významů, které se stává obrazem toho, jak to na světě chodí, příkladem provázanosti světa.¹²

¹⁰KOČANDRLE, Radim. *Fysis íónských myslitelů: rozprava nad peripatetickou dezinterpretací*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2008. Amfibios, sv. 10. ISBN 978-80-86818-72-6. str. 7.

¹¹KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Mezi mořem a nebem: odkaz íónské archaické vnímavosti*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010. Amfibios. ISBN 978-80-87378-65-6. str. 42.

¹²KRATOCHVÍL, Z., pozn. str. 43.

2 Arché a Apeiron

Když se íonský předsokratik zamýšlí nad povšechným rázem přírody (přirozenosti), vytváří popisy, které mají podobnou roli jako pozdější „první filosofie“ neboli „ontologie“, ale liší se od nich hlavně tím, že nemluví o jsoucnech ani o bytí, nýbrž o proměnách a diferencích.¹³

2.1 Vznik pojmu pralátky a její význam

Vznik tohoto pojmu vychází opět od našich prvních filosofů, kteří, jak již víme, se tázali po povaze celku světa. Předpokládali jednotný princip – pralátku. Tento prazáklad nazývali ARCHÉ (prazáklad, původ, příčina ...). Otázka po ARCHÉ zůstala ústřední otázkou celé předsokratovské filosofie. V dějinách filosofie se přitom ustavily dvě možné interpretace tohoto pojmu. 1. ARCHÉ – první nepřesný pojem „bytí“. 2. ARCHÉ jako základní prvek. Představy o počátcích měli presokratikci především v látce (voda, oheň, země, vzduch). Pojem „neomezeného“ je natolik důležitý, že je nutno něco říci o jeho historii a významu. Slovo „neomezené“ (*to apeiron*), je nejvyšším božstvem, ovládá veškerenstvo. Jakožto živé je neustále v pohybu. Slovo *apeiron* je negativní přídavné jméno středního rodu utvořené od podstatného jména *peirar* či *peras*. Toto substantivum má v rané řečtině rozličná užití, z nichž většinu lze shrnout tak, že *peras* X – u je to, co X v nějakém ohledu sceluje či co ucelení X – u vyznačuje. „*To apeiron*“ je tedy „to, co nelze scelit“, bez nějakého nutného zaměření na prostor či čas. Prostorový a časový význam, konkrétně řečeno „prostorově neomezené“ a „nekončící v čase“, je však v tomto období nejpřirozenější. Nejzřejmější úlohou „neomezeného“ v milétském schématu bylo zachovávat pozorovaný světový řád. Co je za okrajem pozorovatelné oblasti? Neomezené je „vně“ a udržuje světový řád na příslušném místě. Co pohání řádný cyklus změn a pohybuje nebeskými tělesy v jejich drahách? Nutnou hybnou sílu dodává neomezené, jež se nikdy nevyčerpá. Při takovýchto odpovědích na takovéto otázky pohlíželi Milétané na pozorovaný světový řád „zvnějšku“ a stavěli do kontrastu jeho konečnost v čase a prostoru s neomezeností Boha.¹⁴

¹³KRATOCHVÍL, Z., pozn. str. 171.

¹⁴HUSSEY, Edward. *Presokratikci*. Přeložil Martin POKORNÝ. Praha: Rezek, 1997. ISBN 80-86027-07-4. str. 31.-32.

2.2 Aristotelova kritika předsókratovské filosofie

Je tedy zřejmé, že filosofie jako věda má pochopit počáteční příčiny. O příčinách se však mluví čtverým způsobem, které zastává Aristotelés. 1. podstata a bytnost. 2. látka. 3. pohyb. 4. účel a dobro - což je cílem veškerého vzniku a pohybu. Tedy většina nejstarších filosofů se domnívali, že počátkem všech věcí jsou jenom počátky ve způsobě látky. Neboť to, z čeho se skládá všechno, co jest, a z čeho původně vzniká a v co nakonec zaniká – kdežto podstata trvá a mění se jenom ve svých vlastnostech -, je podle nich prvkem a počátkem (*arché*) jsoucna. Proto míní, že nic nevzniká ani nezaniká, ježto se ona prapodstata stále udržuje. Musí tu být nějaká prapodstata buď jedna anebo více než jedna, z čeho ostatní vzniká, kdežto ona sama trvá.¹⁵

¹⁵ARISTOTELÉS. *Metafyzika*. 2. vyd. Přeložil Antonín KŘÍŽ. Praha: Rezek, 2003. ISBN 80-86027-19-8. ; str. 40.

3 Thalés z Mílétu

Nyní je nutno představit jednoho z prvních přírodních filosofů, za kterého je považován Thalés z Mílétu, který jako první objevil zkoumání přírody pro Řeky. Bohužel nenapsal žádné větší dílo nebo spis a nejvíce informací nám o něm podává Aristotelés.

Thalés se narodil asi r. 640 př. n. l., jeho dílo spadá do první poloviny 6. století př. n. l. Thalés byl velmi zcestovalý a světaznalý kupec, který mimo jiné procestoval celý Egypt. Byl také státníkem a všestranným přírodovědcem; seznámil se s astronomickými poznatky Východu a k úžasu svých současníků správně předpověděl zatmění Slunce; zabýval se magnetismem; zjistil výšku egyptských pyramid tím, že v určitou dobu změřil jejich stín; objevil řadu základních matematických pouček, z nichž jedna dodnes nese jeho jméno. Byl považován za praotce antické a moderní filosofie. Nesporná je Thalétova sláva jako Řeka, který si osvojil orientální vědění v oboru matematiky a astronomie a samostatně je rozpracoval. Pro Řeky byl jedním ze „sedmera mudrců“ starého světa.¹⁶

3.1 Sedm mudrců

„Sedm mudrců“ je označení užívané pro významné Řeky archaického období. Mezi tyto mudrce (nebo-li – filosofy či sofisty) se řadí i Thalés. Mezi další patří Solón, Pittakos z Mytilény, Biás z Priény, Kleobúlos z Lindu, Anacharsis a Epimenidés. Jejich život je datován mezi polovinou sedmého a šestého století př. n. l. Mezi mudrce se však pronesla i další jména, takže jich najdeme vyobrazeno až deset. Prvním autorem, u něhož jsou jmenovitě mudrcové vyobrazeni je Platón. Jejich výroky se řadili k morálnímu učení. Mezi výrok Thaléta údajně patří: „Hrozí záruka zkázou“ - „Záruka, to je zkáza.“

3.2 Voda jako arché

Zdá se, že řecká filosofie začíná nesmyslným nápadem, větou, že voda je původem a

¹⁶STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*. Vyd 8., V KNA 2. Přeložil Miroslav PETŘÍČEK, přeložil Petr REZEK, přeložil Karel ŠPRUNK. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000. Studium (Karmelitánské nakladatelství). ISBN 978-80-7195-206-0. str. 97.

mateřským klínem všech věcí. Je opravdu nutné zůstat nad tím tiše a vážně stát? - Ano, a to ze tří důvodů. Za prvé: protože věta vypovídá o původu věcí, za druhé: protože to činí bez obrazů a báčerek, a konečně za třetí: protože v ní i když v zakukleném stavu, je obsažena myšlenka „vše je jedno“. První myšlenka ponechává Thaléta ještě ve společenství náboženského a pověřeného, druhá ho však z této společnosti vyvádí a ukazuje nám ho jako přírodovědce; ale na základě třetího důvodu je Thalés prvním řeckým filosofem. Kdyby řekl: „Z vody vzniká země,“ pak bychom měli jednu vědeckou hypotézu, sice nesprávnou, ale obtížně vyvratitelnou. Ale on šel za vědu. Thalés ve svém zobrazení této jednotící představy pomocí hypotézy o vodě nepřekonal nízkou úroveň fyzikálního chápání své doby, nýbrž ho překročil.¹⁷

Obsahově lze nauku Thalétovu určit takto: Původ je ve způsobu vody; původ je živý a oživující; z něho vzniká vše jednotlivé a omezené; není řečeno jakým způsobem, ale patrně živým procesem jakéhosi vegetativního zhušťování, přijímání do sebe, dovnitř, případně opačným rozkladem. Jelikož je tak původ jediný, jelikož vše lze převést na něco původně jediného a živého, je vše původem sjednoceno, v původu není rozdílů; všechno je jedno. Tato věta není sice nikde doložena; přesto lze se domnívat, že je vlastním smyslem Thalétovy nauky jako vši milétské prafilosofie.¹⁸

Thaletova koncepce Země plovoucí či spočívající na vodě naznačuje, že část jeho kosmologie pochází z Předního východu. V Egyptě byla země obecně pojímána jako plochá, vroubená mísa spočívající na vodě, jež také zaplňovala nebe; Slunce se každý den plavilo po nebi ve své bádce a plavilo se rovněž v noci pod Zemí.¹⁹ Kosmologický dosah této myšlenky je nicméně omezený; a z Aristotelovy informace se zdá rozumné vyvodit, že Thalés rovněž soudil, že svět *pochází* z vody, neboť tato myšlenka je implicitně obsažena v předovýchodních mytologiích a výslovně formulována v homérských pasážích. Ještě větší nejistota je spjata s problémem, který už jsme

¹⁷NIETZSCHE, Friedrich. *Filosofie v tragickém období Řeků*. Ve Votobii 1. vyd. Přeložil Jan BŘEZINA, přeložil Jiří HORÁK. Olomouc: Votobia, 1994. ISBN 80-85619-44-X. str. 18.

¹⁸PATOČKA, Jan. *Nejstarší řecká filosofie: filosofie v předklasickém údobí před sofistikou a Sókratem : přednášky z antické filosofie*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 1996, 359 s. Filosofie. ISBN 80-7021-195-4 str. 41.

¹⁹KIRK, G. S, J. E. RAVEN a Malcolm SCHOFIELD. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. Vyd. 1. Praha: OIKOYMENH, 2004, 663 s. Dějiny filosofie, sv. 1. ISBN 80-7298-110-2. str. 120.

naznačili: opravňuje nás peripatetická identifikace Thaletovy vody s „látkovým počátkem“ k závěru, že se Thalés domníval, že tento viditelný svět ve své rozvinuté podobě *je* v nějakém smyslu voda? Taková je běžná interpretace Thalety; je však důležité si uvědomit, že spočívá koneckonců na Aristotelově formulaci.

Thalés se mohl domnívat, že svět pochází z neomezené „expanze“ prvotní vody, na níž dosud plave a která je dosud odpovědná za určité přírodní jevy, aniž si proto musel myslet, že země, skály, stromy či lidé jsou v jistém smyslu *vytvořeni* z vody či že jsou jakousi formou vody.²⁰

²⁰KIRK, G. S, J. E. RAVEN a SCHOFIELD, M, pozn. str. 122.

4 Anaximandros z Mílétu

Dalším představitelem se stává Anaximandros z Mílétu, který je považován za žáka a posluchače Thalétova. Jeho život se datuje mezi lety 611 a 549 př. n. l. Jeho pojetí prazákladu je APEIRON. Anaximandros je považován za prvního, kdo napsal řecký spis v próze, avšak podle jiných svědectví, by to mohla být Ferekýdova kniha, která je pojmenovaná podle autora, který měl psát o bozích a přírodě právě v próze. Přesto se praví, že jako první z Řeků, o kterých se ví, podal psaný výklad o přírodě. Právě od Anaximandra pochází filosofický termín ARCHÉ. Dále je mu připisována první mapa světa a důležité je, že vynalezl gnómon, který určoval rovnodennost a slunovrat.

4.1 Význam slova „TO APEIRON“

Pokud bychom vzali vážně zprávu, že Anaximandros termín TO APEIRON nejen skutečně užíval, ale měl být dokonce prvním, kdo jej použil v souvislosti s ARCHÉ, měla by svou váhu i jeho lingvistická analýza. Minimálně by mohla dát nepřímou odpověď na otázku po samotném významu daného slova a odtud ozřejmit důvod, proč bylo zvoleno pro popis ARCHÉ, ať již v základě kýmkoli, tedy opravdu Anaximandrem či některý z peripatetiků.²¹

V první řadě se lze zaměřit na určitý člen středního rodu TO, který předchází přídavné jméno APEIRON a zpodstatňuje jej. Již na této úrovni se nezdá, že by Anaximandros užíval zpodstatnělý tvar, který se objevuje spíše později a není v tomto smyslu doložen ani u Homéra či Hésioda. Jedná se tak s velkou pravděpodobností o tvar užitý až pozdním autorem. Nejčastější etymologie soudí, že slovo APEIRON je odvozené ze slova provaz, smyčka či hranice. Přídavné jméno by odtud mělo významy jako bezmezný či neomezený.²²

Skutečný smysl slova APEIRON by měl údajně být: „co nemůže být překročeno či překlenuto od konce ke konci“. Anaximandros prohlásil neomezené za počátek a základní prvek jsoucna; první zavedl toto jméno „počátek“ (jiní vykládají, že zavedl

²¹KOČANDRLE, Radim. *Anaximandros z Mílétu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010. Amfibios, sv. 15. ISBN 978-80-87378-66-3. str. 183.

²²KOČANDRLE, R, pozn. str. 184.

jméno „neomezené“ pro počátek). Říká pak, že to není ani voda ani žádný z tzv. živlů, nýbrž jiná jakási neomezená přirozenost, z níž vznikají všechny oblohy a světy v nich. „A z čeho věci vznikají, do toho též zanikají podle nutnosti, neboť si za své bezpráví navzájem platí pokutu a trest podle určení času“; takto to říká slovy poněkud básnickými ... Nevykládá vznik věcí měněním živlů, nýbrž tím, že se vylučují protivy věčným pohybem.²³

4.2 Anaximandrov výrok

Anaximandrov výrok z doslovnějšího překladu zní takto: „Z kterých však vznik jest věcem, také zánik do těch vzniká podle nutnosti; dávají si totiž právo a pokutu navzájem za nespravedlnost podle pořadí času.“ Podle běžného pojetí mluví věta o vzniku a zániku věcí. Charakterizuje způsob tohoto procesu. Vznik a zánik se vracejí tam, odkud přišly. Věci se rozvíjejí a zase rozpadají. Vykazují přitom něco jako výměnné hospodářství v domácnosti přírody, která se udržuje v rovnováze. Střída procesů rozvoje a rozpadu se zde ovšem jako všeobecný rys přírodního dění konstatuje pouze přibližně. Proměnlivost všech věcí tudíž ještě není exaktně předvedena v tom, jak tento pohyb probíhá co do přesných metrických poměrů. Proto Anaximandrova věta mluví o právu a bezpráví ve věcech, o trestu a pokutě, o zadostiučinění a splacení.²⁴

4.3 APEIRON podle Aristotela

Pro Aristotela *To Apeiron* představuje samostatný problém, kterému se věnuje ve své Fyzice. Chápe jej jako přirozenou součást vědy o přírodě, neboť ta se zabývá velikostmi, pohybem a časem, které mohou být neomezené nebo naopak omezené. K tomu má podle Aristotela přímo poukazovat skutečnost, že všichni, kteří se danou vědou zabývali, bezmezno i různě koncipovali: „Všichni je pokládají za jakýsi druh principu jsoucna, jedni, jako pythagorovci a Platón, o sobě, totiž tak, že neomezeno pojmají nikoli jako něco, co připadá něčemu jinému, nýbrž jako samotnou podstatu ...

Ti však, kteří se zabývají zkoumáním přírody, vesměs [vždycky] podkládají

²³SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. 2. vyd. Praha: Československá akademie věd, 1962. Filosofická knihovna. str. 8, [Zl. A 9 a B1 ze Simplikia] – **Simplikios** nebo v latinské formě **Simplicius** (asi 490 – asi 560) byl jeden z posledních novoplatónských filosofů. V jeho spisech, zejména komentářích k Aristotelovi, se zachovalo mnoho citátů předsokratovských filosofů.

²⁴HEIDEGGER, Martin. *Anaximandrov výrok*. Přeložil Ivan CHVÁTÍK. Praha: Oikomenh, 2012. Oikúmené, sv. 11. ISBN 978-80-7298-474-9. str. 18.

neomezenému jinou jakousi podstatu takzvaných prvotních základů (živlů), jako vodu nebo vzduch nebo něco, co je uprostřed nich.“²⁵ „Jak však tvrdí badatelé o přírodě, jsou dva způsoby [výkladu]. Jedni se totiž domnívají, že [živlové] těleso, které je základem, je jedno, ať už některé ze tří [živlových těles], nebo jiné, které je hustší než oheň a jemnější než vzduch. Ostatní věci se podle nich rodí zhušťováním a zředováním, čímž vznikají mnohé věci. Toto jsou protiklady, obecně vzato, nadbytek a nedostatek, stejně jako když Platón mluví o velkém a malém, až na to, že podle Platóna těmi protiklady je látka a tvar, ale tvar je jedním, zatímco podle badatelů o přírodě je látka to jedno v základu a protiklady jsou rozdíly a formy. Jiní si však myslí, že protiklady se vydělují z jedna, v němž jsou, jak tvrdí Anaximandros a ti, kdo říkají, že je jedno a mnohé, jako Empedokles a Anaxagorás. I podle nich se totiž všechno vyděluje ze směsy.“²⁶

Může být pozoruhodné, že Anaximandros je uveden až ve druhé skupině spolu s Empedokleem a Anaxagorou a nikoli ve skupině první, kam lze patrně zařadit ostatní Milétany. Zatímco podle první skupiny měl být „podkladem“ jeden z prvků a vše ostatní z něho vznikalo zhušťováním a zředováním, podle druhé skupiny bylo vznikání zakládáno vydělováním protikladů z původního „jedna“.²⁷

4.4 APEIRON podle Theofrasta

Nejlepší zachování Theofrastovy zprávy o Anaximandrovi je doloženo prostřednictvím novoplatonika Simplicia, a to je v komentáři k Aristotelově Fyzice. Simplicios tedy uvádí citaci na Anaximandra a jeho pojetí bezmezna: „Mezi ty, kteří mluvili o [počátku] jakožto o jednu, jako o pohyblivém a bezmezném, patří Anaximandros z Milétu, syn Praxiadův, žák a nástupce Tháletův. Za počátek a prvek toho, co je, prohlásil bezmezno. Jako první dal počátku toto jméno. Říká, že počátkem, není ani voda, ani žádný z takzvaných prvků, nýbrž jakási jiná přirozenost, která je bezmezná, z níž vznikají všechna nebesa a světy v nich. Z těch pak je jsoucím věcem vznik, do toho nastává i

²⁵ ARISTOTELÉS, Přeložil Antonín KŘÍŽ. *Fyzika*. 1. vyd. Praha: Petr Rezek, 1996, 503 s. ISBN 80-86027-03-1. str. 4,203a3 – 18.

²⁶ Citováno dle: KOČANDRLE, Radim. *Apeiron Anaximandra z Milétu*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2011. ISBN 978-80-7425-096-5. str. 31. Aristotelés, *Phys. I*, 4,187a12-23 = součást je DK 12 A 9 a DK 12 A 16.

²⁷ KOČANDRLE, Radim. *Apeiron Anaximandra z Milétu*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2011. ISBN 978-80-7425-096-5. str. 31.

zánik, podle nutnosti; navzájem si totiž platí trest a pokutu za [své] bezpráví, podle řádu času. Takto to říká slovy dosti básnický. Je zřejmé, že když pozoroval vzájemnou proměnu čtyř prvků, neuznal za podklad jeden z nich, ale něco jiného mimo ně. Podle něj vznik není působen proměnou prvku, ale oddělováním protikladů skrze věčný pohyb. Proto jej Aristotelés zařadil k těm kolem Anaxagory.²⁸ Zatímco Aristotelés měl se zařazením Anaximandra evidentní problém a jeho princip popisuje jako „jedno“, nebo „směs“, Theofrastos jej naopak řadil mezi monisty. Zároveň však poukazoval na neurčitost Anaximandrova principu. Podobně jako Aristotelés popisuje Anaximandrův princip jako „jedno“. Druhý z popisů „směs“, se naproti tomu explicitně neobjevuje. Simplicios ovšem v dovětku referátu uvádí, že vznik měl podle Anaximandra spočívat v „oddělování protikladů věčným pohybem“. Navíc dodává, že právě z tohoto důvodu jej měl Aristotelés řadit k myslitelům jako byl Anaxagorás.²⁹ Aristotelés tedy Anaximandra s To Apeiron nespojuje, naopak Theofrastos ho s tímto termínem spojuje. Je zde však i domněnka, jestli Theofrastos termín To Apeiron pouze Anaximandrovi nepřiděluje ve smyslu něčeho o čem Anaximandros psal, ale sám to tímto termínem nenazval.

4.5 Rozbor slova „TO APEIRON“

Po rozboru míst, která se u Aristotela a Theofrasta týkají Anaximandrova principu, jsme podobně došli k závěru, že substantivum „To apeiron“ bylo nejspíše vytvořeno až následně, a to patrně na základě jiného původního slova. Viděli jsme totiž, že Aristotelés Anaximandrův princip jako „To apeiron“ ve skutečnosti vlastně nikde neuvádí. Z doložených textů plyne že jej v této podobě uvedl nejspíše až Theofrastos, případně některý jiný z pozdních autorů – lze předpokládat, že někdo z okruhu peripatetiků.³⁰

Můžeme ovšem zvážit i možnost, že autor vycházel z konkrétního originálního termínu. Místo substantiva se v této souvislosti spíše nabízí původní adjektivní či verbální tvar. V úvahu přichází především adjektivum „bezmezná-apeiros“, která je nejbližší zmíněnému substantivu. Theofrastos – či jiný z pozdních autorů -, který se o

²⁸ Citováno dle: KOČANDRLE, Radim. *Apeiron Anaximandra z Milétu*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2011. ISBN 978-80-7425-096-5.str. 43. Simplicios, V Aris. fyzice. 24,13 = DK 12 A 9 = DK 12 B 1.

²⁹ KOČANDRLE, Radim. *Apeiron Anaximandra z Milétu*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2011. ISBN 978-80-7425-096-5.str. 48.

³⁰ KOČANDRL, R, pozn. str. 53.

toto adjektivum opíral, pak z něho mohl vytvořit ono proslulé substantivum „To apeiron“.³¹

4.6 Časová bezmeznost

Aritotelés udává pět důvodů pro stanovení bezmezna, které by měly zrcadlit dobové významy „To apeiron“. „Důvěra, že je nějaké bezmezno, pochází u těch, kdo ho zkoumají, ponejvíce z pěti [důvodů]: z času, neboť ten je bezmezný; z dělení velikostí, neboť bezmezna užívají matematici; dále tím, že vznik a zánik neustane pouze v tom případě, že bezmezno je tím, odkud se odebírá to, co vzniká; dále tím, že to co je omezené, je vymezené vůči něčemu, takže pokud se vždy nutně vymezuje jedna věc vůči jiné, nemůže existovat žádná mez. Zcela nejdůležitější důvod je však ten, který působí obecnou obtíž každému: neboť kvůli tomu, že naše myšlení neustává [v dalším postupu], zdá se bezmezným i počet a stejně tak matematické velikosti a to, co je vně nebes. Kdyby bylo vně [nebes] bezmezno, zdálo by se, že existuje bezmezné těleso a světy.“³²

Jako první je uveden časový význam. Pokud Aristotelés krátce předtím zmínil Anaximandra a „většinu badatelů o přírodě“, mohlo by se jednat o významnou indicii, že Anaximandorovo „To apeiron“ má v první řadě právě tento význam. Nebo lépe, že Milétanova výpověď se týkala zejména časových určení.³³

4.7 Kvantitativní a prostorová bezmeznost

Právě v prostorovém významu je „To apeiron“ nejčastěji vykládán moderními badateli. Do celého obrazu se v mnohém promítlo Aristotelovo chápání „apeironu“ jako látkové příčiny, takže „To apeiron“ je často popisováno jako velká masa, druh „látkového rezervoáru“ obklopující celek světa a vše stvořené v něm.³⁴

V dané souvislosti lze vůbec nadnést otázku, zda „To apeiron“ neznamená přímo

³¹KOČANDRL, R, pozn str. 54.

³²Citováno dle: KOČANDRLE, Radim. *Apeiron Anaximandra z Milétu*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2011. ISBN 978-80-7425-096-5.str. 61. Aristotelés, Phys. III,4,203b15-26.

³³KOČANDRLE, Radim. *Anaximandros z Milétu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010. Amfibios, sv. 15. ISBN 978-80-87378-66-3 str. 198.

³⁴KOČANDRLE, R, pozn. str. 202.

„nekonečno“ v matematickém smyslu. Zdá se však, že vyložit jej takto by bylo pouhým anachronismem, neboť vzhledem k tomu, že se problém nekonečna objevuje nejspíše až později, u Anaximandra bychom podobný technický význam nejspíše neměli čekat.³⁵ V úvahu lze vzít i prostorový význam bezmezna. V Anaximadrově myšlení byla spíše snaha „popřít jakékoli pevné určení“. Prostorová a kvantitativní estetika přitom může souviset se samotnou povahou „apeironu“. Je však možné, že zvažované prostorové významy prostě vyjadřují pouze jeden z aspektů „To apeiron“.

4.8 Kvalitativní neurčitost

„To apeiron“ je často vykládáno ve smyslu neurčitosti. Viděli jsme (v kapitole 4.4), že právě na tomto pozadí jej Simplikios odlišuje od Anaximenova určitého vzduchu, když tvrdí, že Anaximenova „základní přirozenost“ byla podobně „jedna a bezmezná“, ale nikoli „neurčitá“ jako u Anaximandra, ale určitá.³⁶

Aristoteles ve své Fyzice dále popisuje „jedno“, Anaximandra však s tímto termínem zcela nespojuje. „Bezmezné těleso však nemůže být ani jedno a jednoduché, ani - jak někteří [Anaximandros] tvrdí, něco mezi prvky, z čeho se prvky rodí, - ani vůbec [nemůže být]. Jsou totiž někteří, kteří za bezmezné považují toto, a nikoli vzduch nebo vodu, aby ostatní [prvky?] nezanikly působením jejich bezmezností. [Prvky] jsou totiž navzájem protikladné, například vzduch je chladný, voda vlhká, oheň zase teplý. Pokud by jeden z nich byl neomezený, ostatní by už zanikly. Proto tvrdí, že [bezmezno] je něco jiného, z čeho tyto [prvky vznikají].“³⁷

V každém případě, vzhledem k vzájemné proměně prvků nebyla Anaximandrovo „jedno“ doslova žádným z takzvaných prvků, ale mělo jí být „něco jiného mimo ně.“ Jak máme dané formulaci rozumět? Jedná se o něco doslova odlišného od prvků – co s nima naprosto nesouvisí? „To apeiron“ s takzvanými prvky nelze ztotožnit, přesto se zdá, že právě na základě nauky o prvcích se jej peripatetická škola snažila vyjádřit,

³⁵ Citováno dle: KOČANDRLE, Radim. *Anaximandros z Milétu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010. Amfibios, sv. 15. ISBN 978-80-87378-66-3 str. 203. Srov. Graham, D. W., 2006 str. 30.

³⁶ KOČANDRLE, R., pozn. str. 206.

³⁷ Citováno dle: KOČANDRLE, Radim. *Anaximandros z Milétu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010. Amfibios, sv. 15. ISBN 978-80-87378-66-3 str. 206. Aristotelés, Phys. III,5,204b,22-29 = DK 12 A 16.

neboť k jeho vymezení takzvané prvky užívá.³⁸

4.9 Bezmezná přirozenost

Simplikios nejprve Anaximandra klasifikuje jako zkoumatele přírody (fyzika). V další větě říká, že „za počátek a prvek (...) prohlásil bezmezno (to apeiron). Údaj o tom, že Anaximandros jako první pojmenoval počátek slovem apeiron, působí téměř nezpochybnitelně. Dále už však bezmezno nepotkáváme, objeví se pouze adjektivum „bezmezná“. Kdo by to však chtěl považovat za doklad toho, že Anaximandros opravdu psal o „počátku“ jako o „bezmeznu“, ten necht’ si povšimne, že zcela souřadně s „počátkem“ je zde vysloven i „prvek“, ačkoli v tak staré době nic takové dozajista není. Buď je tedy u Anaximandra něco takového, čemu peripatetici říkají počátek, opravdu nazváno „bezmezno“, - nebo spíš Anaximandra takhle pochopil a vyložil Simplikios a už starší peripatetici, patrně Theofrastos, možná v opoře o onen adjektivní výraz. Následuje obvyklé ujištění, že nejde o nic z toho, co by peripatetik mohl klasifikovat jako prvek, čímž asi končí Simplikův úvodní referát a povaha textu se trochu přibližuje možné archaické formě.

Parafráze: Od slov „přirozenost, která je bezmezná“ asi začíná spíše výkladová parafráze než pouhý školní referát. Už víme, že nejde o „prvek“, a nyní se dovídáme, že je to „jakási jiná přirozenost, která je bezmezná“. Ta je zde v takové roli, v jaké bývá v jiných referátech „jedno“ nebo jakýsi „střední prvek“. Co když je právě ona tím, co bylo především vyloženo jako bezmezno? Možná je ale „bezmezná přirozenost“ (*fysis apeiros*) jenom Simplikiovým dokreslením výrazu bezmezno (*apeiron*).³⁹

Zkusme si tedy zrekapitulovat možný výklad, O čemsi bezmezném se mluví na třech úrovních: 1. Každá difference (protiklad, polarita, protikladná dvojice) je vnitřně spojitá a také se děje v rámci něčeho společného. Něco může být třeba o něco chladnější nebo teplejší, v plynulé škále až k nerozlišenosti, ale vždy z hlediska teploty. Na tuto dimenzi bezmezna jako vnitřní spojitosti každé difference velice pěkně navazuje Platónův výklad

³⁸KOČANDRLE, Radim. *Anaximandros z Miletu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010. Amfibios, sv. 15. ISBN 978-80-87378-66-3 str. 208.

³⁹KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Mezi mořem a nebem: odkaz íonské archaické vnímavosti*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010. Amfibios. ISBN 978-80-87378-65-6. str. 249.

„apeiratických škál“ v dialogu *Filébos*. 2. Diferencí (polarit, rozlišujících znaků), které ustavují i rozpouštějí věci, je nespočetně, bezmezně. Anaximandros nejčastěji mluví o dvojicích „horké a chladné“ a „suché a vlhké“, ale to je dáno jeho meteorologickým zacílením, pro které právě tyto dvě dvojice představují základ peripatetického výkladu Empedokleových živlů, tedy jejich pochopení jako „prvků“; a také tím, že tyto dvojice jsou dobře patrné, dají se zkoumat, a navíc mají hluboké konotace emoční, smyslově i symbolicky. Nikde není ani náznak toho, že by šlo pouze a jen o tyto dvě dvojice, bezpočetnost polarit je možná naopak důvodem k referátům o bezpočetných „světech“. Zdá se tedy, že výraz „kosmos“ nebyl u Anaximandra užít v onom výsostně singulárním výrazu, který zavedli možná opravdu pythagorejci. Pro Anaximandra je možná „světem“ (kosmem) každý z těch „řádů“, není žádný univerzální řád, kromě času. Diference nebo polarity jsou pak v klasické době technizovány jako „protiklady“ (*ta enantia*), ale ještě Platón dobře rozumí, co je jimi myšleno. 3. Žádným vznikem ani zánikem se nevyčerpá další vznikání a zanikání, pouze se třeba změní jeho konkrétní možnosti. Samo vznikání a zanikání je bezmezné a není řízeno odnikud jinud než zevnitř každé difference. Jinak řečeno, bezmezná spontaneita přírody ukazuje vždy nové věci. Inu „bezmezná přirozenost“, i když nevíme určitě zda je to výraz už Anaximandrův, nebo výraz výkladu Anaximandra v průběhu antiky, nebo pozdně antického výkladu Simplikiova a našeho současného.⁴⁰

4.10 Apeiron jako aktivní činitel

Pro Anaximandra, který jistě nerozlišoval mezi látkou, formou a privací (zbaveností), substancí a vlastností, však „To apeiron“ nemohlo být prostě něčím, co je jako látka obklopeno a určeno formou, ale aktivním činitelem. Vznik u Anaximandra, snad podle Theofrasta navíc výslovně nesouvisel s kvalitativní proměnou prvků, ale s oddělováním protikladů, možná právě z „To apeiron“. Ani prvky či jednotlivé základní protiklady přitom neměly podle dostupné textové evidence na „To apeiron“ vliv, aby ho tím pádem nějak určovaly. Dostane se mu jen popis, že není žádným z „takzvaných prvků“, ale současně má k pozdnímu konceptu první látky poměrně blízko.⁴¹

⁴⁰KRATOCHVÍL, Z., pozn. str. 253-254.

⁴¹KOČANDRLE, Radim. *Anaximandros z Milétu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010. Amfibios, sv. 15. ISBN 978-80-87378-66-3. str. 225.

Co tedy znamená „To apeiron“? Může se jednat o formuli, která pouze v nejobecnější rovině vyjadřuje jeho všezahrnující úlohu, bez toho, aby měl konkrétní význam. Nebo může být zástupná pro celou řadu až dalších specifických rolí apeira. Nelze rovněž okamžitě vyvodit, že řízení plyne z obklopování. Již vzhledem k tomu, že jsou oba pojmy rozlišeny v samotné frázi, se spíše jedná o dva nezávislé výsostné atributy toho, co je dále prohlášeno za „božství“.⁴² Nedomníváme se, že Anaximandros „To apeiron“ umístil mimo náš svět běžné zkušenosti, mimo to, čemu jsme se naučili říkat „příroda“. U Anaximandra se s termínem „obklopovat“ setkáváme na různých dalších místech, která mohou přibližovat jeho původní akcent a způsob Anaximandrova výkladu propojujícího různé vrstvy, byť poškozeného pozdním zachováním.⁴³

„Bezmezná přirozenost“ dosahuje tam, kam sahá svět, neboť ten je jejím projevem. Podle řádu času povstává z bezmezných vazeb protikladů vše, co opět zaniká. Nezrozené a nezanikající „To apeiron“, bezmezná možnost všech diferencí nepodléhající smrti a záhubě, je vpravdě božstvím. Je nejzazším myslitelným odkazem k velkoleposti povstání života z bezbřehé nezřetelnosti, podobně jako řeky berou svůj tok z Ókeanu. Můžeme jej chápat jako odkaz k bezmezné moci přírody, jejímž rozsahem a prostou vizualizací je v noci temnota mezi hvězdami. Odkaz k tomu kolem nás, z něhož, vše, včetně nás samých pochází a zase se do něho navrácí. Odkaz, v němž se řeč vědy, poezie a náboženství stýká. Jistotu ovšem pochopitelně nemáme. Jsme odkázáni na zprostředkování až skrze velmi pozdní texty, které danému myšlení buď nerozumí, nebo nepotřebují rozumět. Možná „To apeiron“ vyjadřovalo celou řadu různých významů. Zejména uvažíme-li, že propracovanější terminologie je věcí až pozdější doby. Možná jej ani sám Mílétan více necharakterizoval. Božství ani popsat nelze.⁴⁴

⁴²KOČANDRLE, R, pozn. str. 228.

⁴³KOČANDRLE, R, pozn. str. 232.

⁴⁴KOČANDRLE, R, pozn. str. 245.

5 Anaximenés z Milétu

Dalším představitelem se stává Anaximenés z Milétu, který žil asi v době 585 – 525 př. n.l. Anaximenés je podle všeho považován za žáka Anaximandra, podobně jak tomu bylo u spojení mezi Anaximandrem a Thaletém. Tento myslitel za pojem ARCHÉ nepokládá vodu, jako tomu bylo ku příkladu u Thaléta, ale vzduch ve smyslu živoucího dechu a duše. Vzduch volil Anaximenés zřejmě proto, že nás obklopuje – je tedy všude kolem nás a vším proniká. Anaximenés ... pravil, že je počátkem neomezený vzduch, že z něho vzniká, co jest, co bylo, co bude, bozi i božské věci a že ostatní vzniká z potomstva vzduchu.

A taková je podoba vzduchu: když je zcela stejný, je neviditelný, ale ukazuje se chladem, teplem, vlhkem a pohybem. A stále se hýbá, neboť kdyby byl nehýbal, neměnil by se tolik, kolik se mění.⁴⁵

Anaximenés se podle všeho stal pro další tradici výsostnou figurou zejména pro způsob, kterým vysvětloval vznik a zánik věcí. Na rozdíl od Thaléta a Anaximandra, u nichž nemáme k dispozici dostatečné textové podklady, je to právě Anaximenés, jemuž je připisována konkrétní koncepce vznikání, kterou podle všeho oceňoval Theofrastos a která se často uvádí jako Anaximenův největší přínos do milétského pojetí světa.⁴⁶

5.1 Bezmezný vzduch

Podobně jako tomu bylo u Anaximandra, klíčovou postavou s výkladem původních slov se zde stává novoplatonik Simplicios.

Anaximenův princip je tedy citovaný slovy Simplikia: „Anaximenés z Milétu, syn Eurystantův, byl druhem Anaximandrovým. I on tvrdí, že základní přirozenost je jedna

⁴⁵SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. 2. vyd. Praha: Československá akademie věd, 1962. Filosofická knihovna. str.11. - [Zl. A 7 z Hippolyta] – **Hyppolyta** (řecky *Ἰππολύτη*, latinsky *Hyppolyte*) byla v řecké mytologii dcerou boha války Area a jeho milenky Otréry. Byla královnou Amazonek.

⁴⁶Citováno dle: KOČANDRLE, Radim. *Anaximenés z Milétu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014. Amfibios, svazek 21. ISBN 978-80-7465-123-6. str. 89. Srov. Hussey, E. 1997, str. 44.

a bezmezná, stejně jako Anaximandros. Ne však neurčitá, jako u Anaximandra, ale určitá, neboť tvrdí, že je jí vzduch. Vzduch se pak liší řídkostí nebo hustotou podle podstat [prvků a dalších věcí]. Když vzduch řídne, vzniká oheň, když houstne, vzniká vítr, dále pak oblak. Když ještě více zhoustne, vzniká voda, pak země, potom kameny, a vše ostatní z těchto věcí. I on předpokládá věčný pohyb, kterým se rovněž děje přeměna.⁴⁷ Simplikios nejprve uvádí jméno Anaximenova otce a rovněž tradiční spojení s Anaximandrem. Bezprostředně poté následuje vymezení Anaximenova principu, které očividně vychází z peripatetických schémat. Celý text přitom navazuje na předchozí Simplikovy zprávy o Thalétovi a Anaximandrovi.⁴⁸

„Anaximenés považoval vzduch za jeden, a to pohyblivý a bezmezný počátek všech jsoucích věcí. Mluví totiž takto: „Vzduch je blízko netělesnému, je nutné, aby byl bezmezný, překypující díky tomu, že nikdy neubývá.“⁴⁹ Pokud se nad těmito texty zamyslíme, vyjde nám, že Anaximenés jako svůj princip měl vzduch a oproti temnému bezmeznému, měl svůj princip konkrétně vymezený. Jedna se zde o sérii proměn vzduchu, jeho zhušťování a zředování. Dále je dobré se pozastavit nad tím, že vzduch v archaickém období nebyl vnímán pouze atmosféricky, ale je spojován i s Bohem. Anaximenés učil, že je vzduch Bohem.⁵⁰ „Praví, že stlačovaná a zhušťovaná látka je chladem, řídka a mdlá – tak nějak to pojmenoval – teplem. Proto se prý neříká nevhodně, že člověk vypouští z úst teplo i chladno, neboť dech, je-li rty stlačen a zhuštěn, se ochlazuje, a vychází-li z otevřených úst, řídkostí se otepluje.“⁵¹

⁴⁷ Citováno dle: KOČANDRLE, Radim. *Anaximenés z Milétu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014. Amfibios, svazek 21. ISBN 978-80-7465-123-6. str. 76. Simplikios, In Arist. Phys. 24,26 = DK 13 A 5.

⁴⁸ KOČANDRLE, Radim. *Anaximenés z Milétu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014. Amfibios, svazek 21. ISBN 978-80-7465-123-6. str. 76.

⁴⁹ Citováno dle: KOČANDRLE, Radim. *Anaximenés z Milétu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014. Amfibios, svazek 21. ISBN 978-80-7465-123-6. str. 81. Olympiodóros, De arte sacra 25 = DK 13 B 3.

⁵⁰ SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. 2. vyd. Praha: Československá akademie věd, 1962. Filosofická knihovna. str. 10. - [Zl. A 10 z Aetia] – **Flavius Aetius** (kolem roku 396 v Durostoru – 454 v Římě) nebo také **Aëtius** byl významným západořímským vojevůdcem a politikem. Ve 30. a 40. letech 5. století měl rozhodující vliv na vedení státních záležitostí v západní říši. Jeho vítězství nad hunským náčelníkem Attilou v bitvě na Katalaunských polích mu zajistilo – slovy historika Edwarda Gibbona – nesmrtelnou slávu jakožto „zachránci (římské) republiky před terorem barbarů.“ Často je proto nazýván „posledním Římanem“.

⁵¹ SVOBODA, K, pozn. str. 11. - [Zl. B 1 z Plutarcha] – **Plútarchos**, starořecky Πλούταρχος (asi 46, Chaironeia – asi 127, Delfy) byl řecký spisovatel, historik a filozof, autor historických a moralistických děl.

5.2 Proměny vzduchu

Aristoteles ve své Fyzice zmiňuje dva způsoby vysvětlení vzniku. „Jak však tvrdí badatelé o přírodě, jsou dva způsoby [výkladu]. Jedni se totiž domnívají, že [živlové] těleso, které základem, je jedno, ať už některé ze tří [živlových těles], nebo jiné, které je hustší než oheň a jemnější než vzduch. Ostatní věci se podle nich rodí zhušťováním a zředováním, čímž vznikají mnohé věci. Toto jsou protiklady, obecně vzato nadbytek a nedostatek, stejně jako když Platón mluví o velkém a malém, až na to, že tato určení [velké a malé] tvoří látku, kdežto jedno je tvar, zatímco podle badatelů o přírodě je látka to jedno v základu a protiklady jsou rozdíly a tvary. Jiní si však myslí, že protiklady se vydělují z jedna, v němž jsou, jak tvrdí Anaximandros a ti, kdo říkají, že je jedno mnohé, jako Empedokles a Anaxagorás. I podle nich se totiž všechno ostatní vyděluje ze směsi.“⁵² Myslitelé první skupiny, měli tedy za základní těleso pokládat buďto jeden ze tří obvyklých prvků (vyloučena je pouze země), nebo těleso, které mělo být hustší než oheň či jemnější než vzduch. Aristoteles sice v první skupině neuvádí žádná konkrétní jména, ale soudí se, že se jedná právě o vysvětlení vzniku podle Anaxiména. Ku příkladu Anaximandros je ve skupině druhé, ve které je vznikání vysvětleno oddělováním protikladů z původního jedna.

5.3 Zhušťování a zředování

Přestože Aristotelés Anaximenovo jméno ani jednou v dané souvislosti nezmíní, je to právě on, s nímž je princip zhušťování a zředování spojován. Pokud byl Anaximenovi připsán jako princip vzduch, je veškerá další mnohost světa vysvětlena jeho proměnami. Vše na světě je v posledku pouze proměněným vzduchem, momentálním stavem této základní látky. Samo vznikání a zanikání pak ve skutečnosti neexistují, neboť se jedná pouze o změny jedné podstaty, která zůstává v rámci všech svých změn trvale nezměnná. Právě Anaximenés byl dále úzce spojen s touto koncepcí, která se stala jedním z generálních výkladů dění ve světě.⁵³

⁵² Citováno dle: KOČANDRLE, Radim. *Anaximenés z Milétu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014. Amfibios, svazek 21. ISBN 978-80-7465-123-6. str. 89. Aristotelés, Phys. I, 4, 187a12-23 = součástí je DK 12 A 9 a DK 12 A 16.

⁵³ KOČANDRLE, Radim. *Anaximenés z Milétu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014. Amfibios, svazek 21. ISBN 978-80-7465-123-6. str. 90.

Právě vztah mezi hustým a řídkým, kterým se bude až následně zakládat chladné a teplé, se stane pro Anaximenovo myšlení naprosto primární. Teplo a chlad jsou odhaleny pouze jako důsledky zředování a zhušťování vzduchu – dechu. Rozdíly v teplotě jsou tím redukovány na rozdíly v hustotě. V peripatetickém pochopení lze následně říci, že pokud může být dech jak chladný, tak teplý v přímé závislosti na hustotě vzduchu, pak teplo a chlad nebudou součástí podstaty, ale jsou až odvozené a závislé na proměnách prvku – vzduchu. Jsou to pouze stavy látky během jejich proměn. Látka (vzduch) přitom zůstává ve všech proměnách sama sebou.⁵⁴

U Anaximena tedy vystupují dva páry protikladů: řídké a husté a jejich oboustranná vzájemnost vede ke vzniku tepla a chladu. Tyto protiklady souvisejí i s váhou a jejím klasickým protikladem, jako je lehké a těžké. Nesmíme však zapomínat, že Milétané nehovořili o samotných kvalitách, ale o konkrétních věcech. Teplo v daném pochopení, není přidaná vlastnost věci, která je teplá. Jde o konkrétní věc, která je protikladná studené. Podobně proces zhušťování vystupuje pouze v souvislosti s věcí, která má hustější konzistenci než jiná. Série proměn vzduchu do jednotlivých složek to jasně demonstruje. Vzduch je ve svém přirozeném stavu stejnoměrný, a proto jej nevnímáme. Stane se patrným až když v něm vyvstane teplo nebo chlad, vláha a pohyb. Když se odliší sám od sebe. Dokud je identický sám se sebou, neukazuje se. Vzduch se proto nikdy neukazuje sám o sobě, ale vždy pouze tehdy, když se od sebe odliší, diferencuje v cosi jiného.⁵⁵

Anaximenés přináší konkrétní popis změn. Tvrdí, že k danému jevu vždy dojde právě tehdy, jakmile nastanou určité podmínky. Změny hustoty vzduchu vedou ke vzniku všeho ostatního. Pokud se vzduch zředí, vzniká oheň. Jeho zhušťování vede naopak k větru, následně oblaku a vodě. Dalším zvyšováním hustoty vzniká země a nakonec kameny. Celá příroda je uchopena skrze poměry hustoty zakládané proměnou jednoho fenoménu.⁵⁶ V uvedeném mechanismu přírodní změny kvantita ovlivňuje a kvalitu. Vše lze vysvětlit pouze na pozadí škály od nejřidšího po nejhustší. Zdánlivě zde není prostor

⁵⁴KOČANDRLE, R, pozn. str. 94.

⁵⁵KOČANDRLE, R, pozn. str. 98.

⁵⁶KOČANDRLE, R, pozn. str. 99.

pro výjimku z pravidla, neboť za určitých podmínek hustoty vzniká vždy to a za jiných ono. Vytrácí se náhodné, neurčité ve prospěch předpověditelnosti. Vše vzniká nutně tehdy, když nastanou jemu příhodné podmínky. Ačkoli Anaximenés nejspíše pojímal hustotu kvantitativně pouze ve slabém významu, uvedený model nese mnohé znaky, které by jej mohly přibližovat vědeckým přístupům. V nejširším smyslu je takový ostatně i rozměr iónského zkoumání přírody, které popisovalo přirozený svět naší smyslové zkušenosti a vysvětlovalo původ rozličných fenoménů bez zdánlivě přímé vazby na vrtochy bohů.⁵⁷

Proti tomu, co jsem právě uvedli, můžeme ale zároveň mnohé namítat. Uvedený počet změn se totiž neobejde bez významných problémů. Lze jistě běžně říci, že oheň je teplý a řidší než voda, která je zase řidší než země. Podobně mezi sebou přecházejí i jednotlivá skupenství, kdy se zvyšováním teploty mění led ve vodu a následně páru. Obecně také platí, že se tělesa při zvětšování teploty roztahují, a naopak smršťují, když teplota klesá. Usuzoval – li Anaximenés, že se teplota opravdu mění v přímé závislosti na hustotě, lze si poradit s takovými jevy, jako je chladný vzduch nebo horká země? Je tak možné, že se jedná pouze o pozůstatek po konkrétním pozorování či určité známé zkušenosti a nikoli o generálních výklad změny.⁵⁸

5.4 Potomci vzduchu

Pakliže by Anaximenés skutečně vyložil každou jednotlivinu ve světě na základě zhušťování a zřed'ování vzduchu, nemusel by přece vůbec vzniknout důvod formulovat dodatečný způsob změny. Výčet „potomků vzduchu“ dává smysl, pokud Anaximenés zhušťování a zřed'ování neaplikoval tak striktně, jak se z doxografie na první pohled jeví. Ačkoliv nás od Anaximena dělí tisíce let, dokážeme si představit kámen jako důsledek zhuštění. Jiné je to ovšem s otázkou organické přírody a vůbec celé její rozmanitosti.⁵⁹

Některé druhy popisu přírody uvádí ostatní filosofové vyřčenými slovy Anaximena.

⁵⁷KOČANDRLE, R, pozn. str. 100.

⁵⁸KOČANDRLE, R, pozn. str. 101

⁵⁹KOČANDRLE, R, pozn. str. 102.

Anaximenes říkal, že duha vzniká, když padne sluneční záře na hustý stlačený vzduch. Tu se zdá přední část sluneční záře rudou, ježto je rozžhavována paprsky, a druhá část černou, ježto je přemáhána vlhkostí.⁶⁰ Kroupy vznikají, když ztuhne padající voda, a sníh, když je ve vlhku obsažen nějaký vzduch.⁶¹ Dále Anaximenes vysvětluje jak to v přírodě funguje se zemětřesením. Anaximenes praví, že si je země sama příčinou zemětřesení a že nepřichází z vnějšku, co jí uvádí v pohyb, nýbrž zevnitř a z ní, neboť některé její části se řítí, které uvolní vlhkost, nebo vyhlodá oheň, nebo kterými otře prudký vzduch. Avšak i když se to neděje, nechybí příčiny, proč se něco ze země odděluje nebo odtrhuje, vždyť se především všechno řídí věkem a nic není bezpečno před stářím.⁶²

Přestože se naše prameny o žádném alternativním způsobu vzniku „živé přírody“ nezmiňují, nemohou být právě „potomci vzduchu“ svědky dodatečného přeformulování původního pojetí? Může se jednat o výčet některých složek z celé řady dalších ještě z doby, než došlo k zúžení jejich počtu na čtyři základní. Nejvýmluvnější je přitom Cicero, který ke vzduchu uvede zbývající tři prvky. Je možné, že ono okleštěné schéma je důsledkem pozdní teorie prvků, která již počítá pouze se čtyřmi prvky a dvěma páry protikladů.

Důležitým pramenem k poznání útržků Anaximenovy kosmogonie je Pseudo-Plútachos, který sice zmiňuje zhušťování a zředování vzduchu, již ale nedokládá další vzájemné přechody mezi prvky.⁶³ Podle jeho svědectví: „kontrakcí vzduchu vznikla nejprve velmi plochá Země.“ Záhy na to tvrdí: „Slunce, Měsíc a ostatní hvězdy mají počátek svého vzniku ze Země.“⁶⁴ Pokud by mělo striktně platit uváděné schéma proměn, kdy se vzduch nejprve mění ve vítr, pak oblak a vodu, aby se až následně

⁶⁰ SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. 2. vyd. Praha: Československá akademie věd, 1962. Filosofická knihovna. str. 12. - [Zl. A 18 ze scholií Aratových].

⁶¹ SVOBODA, K, pozn. str. 12. - [Zl. A 17 z Aetia].

⁶² SVOBODA, K, pozn. 12. - [Zl. A 21 Seneky] – **Lucius Annaeus Seneca** (4 př. n. l. Cordoba, Španělsko – 65 Řím, Itálie) byl římský stoický filosof, dramatik, básník a politik, syn Senecy staršího a vychovatel císaře Nerona.

⁶³ KOČANDRLE, Radim. *Anaximenes z Milétu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014. Amfibios, svazek 21. ISBN 978-80-7465-123-6. str. 103.

⁶⁴ Citováno dle: KOČANDRLE, Radim. *Anaximenes z Milétu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014. Amfibios, svazek 21. ISBN 978-80-7465-123-6. str. 103. Pseudo-Plútarchos, Strom. 3 = DK 13 A 6.

proměnil v zemi, očekávali bychom před zmínkou o vzniku Země shodnou posloupnost, a Země by tak procházela z vody. Pseudo-Plútarchos však její vznik bezprostředně váže na kontrakci vzduchu. Nejsou tak uvedeny všechny ostatní očekávané „fáze“ vzduchu. Nemůžeme však odmítnout předložený koncept změny pouze na základě nejasných zpráv o kosmogonii.⁶⁵

V úvahu přichází i možnost, že schéma oboustranných přeměn se týká pouze kosmologie a popisuje výhradně procesy, k nimž dochází v již ustaveném světě. To by ovšem znamenalo, že fyzikální pozadí kosmogonie se odlišovalo od toho, které následně ve světě zavládlo. Lze zvážit i úlohu původního pramene, který sloužil za podklad kosmogonické pasáže, přičemž se v jejím popisu od procesů v přírodě lišil. Zvláště je-li Anaximenés uváděn jménem poprvé až Aristotelem. Již proto můžeme předpokládat, že zprávy budou tak či onak tendenční. Oboustranný automatismus proměn vzduchu ve všechny věci světa tak může spíše souviset s výše uvedenou proměnou čtyř prvků. Vždyť Anaximenés nemusel dostatečně dopodrobna „harmonizovat“ celé pojetí proměn se všemi ostatními aspekty. Mohlo pouze stačit, že obecně vykládal jen některé významné či časté jevy.⁶⁶

Je zde podobnost i s Platónem, který se objevuje ještě před Aristotelem. Platón ve svém *Tímaovi* ukazuje změny mezi jednotlivými prvky. Je zde pravděpodobná podobnost s Anaximenem. „Předně, co jsme nyní pojmenovali vodou, vidíme, že na pohled tuhne, stává se kameny a zemí, kdežto tatáž látka rozředěním a rozpouštěním mění se v páru a vzduch, rozpálený pak vzduch v oheň, a zase naopak, že oheň zhuštěn a zhašen přechází opět v podobu vzduchu, a vzduch, srážeje se a houstne, mění se zase v mrak a mlhu, z těchto pak, když ještě více zhoustnou, řine se voda, z vody pak zase vzniká země a kameny: že tedy tyto látky takto v kruhu přecházejí jedna v druhou.“⁶⁷ Platón zmiňuje všech sedm složek, které jmenuje i Simplikios: oheň, vzduch, pára (vítr), oblak, voda, země, kameny. Navíc uvádí jen mlhu, která ovšem v zásadě stojí na

⁶⁵KOČANDRLE, Radim. *Anaximenés z Milétu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014. Amfibios, svazek 21. ISBN 978-80-7465-123-6. str. 105.

⁶⁶KOČANDRL, R, pozn. str. 106.

⁶⁷Citováno dle: KOČANDRLE, Radim. *Anaximenés z Milétu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014. Amfibios, svazek 21. ISBN 978-80-7465-123-6. str. 107. Platón, *Tim.* str. 49b-c.

místě větru v popisu tuhnutí vzduchu. Při líčení rozředění vody zase vypouští oblak. U tuhnutí vody také nejprve zamění očekávané pořadí země – kameny, aby jej na konci uvedl správně. Vzhledem k jeho upozornění, že se jedná o cyklickou změnu mezi všemi zmíněnými složkami, lze ale předpokládat, že uváděné schéma je pouze rámcové. V pozadí všech změn navíc stojí princip zhušťování a zředování.⁶⁸

Zdá se tedy, že celá jeho pasáž je inspirována Anaximenem. Podobně na Platónově svědectví z Tímaia vidíme, že se ve skutečnosti nejedná o popis jednoho prvku, který se postupně proměňuje ve všechny ostatní, přičemž sám se během svých akcidentálních proměn nemění. Platón nelíčí proměny jednoho prvku, který „trvá a mění se jen ve svých stavech.“ Spíše jde o přiblížení průběhu vzniku jednoho z předchozího. Platón jasně demonstruje proměnu jedné složky ve druhou, aniž by přitom byla jedna z nich privilegovaná. Popisuje tok vzniků a zániků, a nikoli proměny jedné podstaty. Ačkoli je jako první jmenována voda, jedná se pouze o arbitrární východisko: popis prostě musí odněkud začít. Uváděná posloupnost, kdy změna není proměnou jedné podstaty, se děje v cyklu, který není zjevně ukončen. „...tyto látky takto v kruhu přecházejí jedna v druhou.“ Pokud se jeden prvek postupně proměňuje ve druhý, nezůstává zde žádný, který by mohl sloužit jako neproměnná podstata, na niž by bylo možné vše v posledku redukovat.⁶⁹

Budeme-li akceptovat Platónovu pasáž, můžeme dojít k závěru, že se jedná o typický výklad z archaické doby či zastřenou artikulaci Anaximena. Pokud jsme uvedli, že protiklady bychom měli pokládat za konkrétní věci, měli bychom se zastavit i u samotného popisu vzniku a zániku. Pro nás je důležité, že stejně jako vznik a zánik, se zde nabízí zrod a smrt. Tvrdí, se tedy, že i Anaximenův vzduch měl své potomky. Navíc dnes ani nedokážeme říci, co si mohli, iónští myslitelé představit pod tezí, že se jedno mění ve druhé. To výchozí mohlo projít takovou změnou, že již nebylo identické se svou původní podobou. Když se cyklus vycházející z vody, o němž hovoří Platón, vrátil

⁶⁸ Citováno dle: KOČANDRLE, Radim. *Anaximénés z Milétu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014. Amfibios, svazek 21. ISBN 978-80-7465-123-6. str. 107. Srov. Graham, D. W., 2003a, str. 5,16, pozn. 20.; 2006, s. 75-76.

⁶⁹ Citováno dle: KOČANDRLE, Radim. *Anaximénés z Milétu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014. Amfibios, svazek 21. ISBN 978-80-7465-123-6. str. 113. Srov. Graham, D. W., 2003a, str. 11; 2006, str. 76-78.

na začátek, byla to již jiná voda. Pokud budeme například tvrdit, že led vzniká z vody, opíráme se o předpoklad, že led je jedním ze skupenství vody. Nejde přitom pouze o samotný proces, jímž ke změně dochází. K daným závěrům vede celá naše koncepce světa a pochodů, které se v něm odehrávají.⁷⁰ Jakoby předchozí tvrzení ukazovala na myšlenku spojenou s cyklem vzniků a zániků – zrodem a smrtí, kterou po Anaximadrovi mohl rozvíjet právě Anaximenés.

5.5 Plstnatění

Pokud se opět ohlédneme k dané pasáži z Platónova *Tímaia*, je vidět, že připisuje tuhnutí a ředění každé složce zvlášť. Přechází zde tedy „jedna v druhou.“ Vyjadřuje se o vodě, vzduchu, ohni, oblaku a mlze. Cyklus uzavírají kameny a země. Pokud skutečně vycházíme z Anaximena, znamená to, že spíše zvažoval dílčí proměny jednotlivých složek, které byly až dále provázané s ostatními. Kupříkladu, když se voda promění v páru nebo led či plamen ohně v dým. Začne-li se voda vypařovat, postupně zmizí a řeka vyschne. Když k ohni nemá přístup vzduch, uhasí se. Dojde-li naopak k ochlazení vzduchu, vytvoří se mlha až oblaky, z nichž následně voda opět vyjde v podobě deště. Když dešťová voda padne na zem, vsákne se do půdy. Proměna vody v zemi pak mohla přeneseně souviset jak s jejím vstřebáváním do země, ta tuhnutím do podoby ledu. Příliš zvlhčená půda se mění v bahno. Z něho se pak může voda začít opět odpařovat. Zkameněliny naproti tomu svědčí o proměně země v kámen. Kámen se zase po určité době erozí promění v sutiny a prach. Proměny všech složek tak můžeme v životě běžně zakusit ve vypařování, kondenzaci, naplaveninách nebo postupné erozi. I pro nás se jedná o každodenní proměny látek, aniž bychom znali jejich chemické složení či pravý způsob transformace.⁷¹

Celé schéma proměn, podle něhož by všechny věci měly být momentálně stavem vzduchu, bude nejspíše pouze reliktem někdejší výrazné Anaximenovy formulace konkrétní zkušenosti se změnami skupenství. Jak bylo vidět i Platón upozorňuje na zhušťování a zředňování, za kterých ke změně dochází.

⁷⁰KOČANDRLE, Radim. *Anaximenés z Milétu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014. Amfibios, svazek 21. ISBN 978-80-7465-123-6. str. 115.

⁷¹Citováno dle: KOČANDRLE, Radim. *Anaximenés z Milétu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014. Amfibios, svazek 21. ISBN 978-80-7465-123-6. str. 119. Srov. Graham, D. W., 2006, str. 100-104.

V první řadě se může zdát, že celý koncept byl pouze následkem prostého porovnávání konstituce jednotlivých složek. Právě na škále husté – řídké lze od sebe věci dobře odlišovat. Zhušťování a zředování tak mohlo vycházet z konstituce věcí, spolu s empirickou zkušeností, se změnami skupenství. Všechny pozorované změny ale nemusely být vysvětleny pouze jedním mechanismem, který by bylo možné obecně aplikovat. Anaximénés se pochopitelně ani nemusel snažit o úplnost. Snad se za vším skrývá především prostá zkušenost se skupenstvím a snaha po vysvětlení různých přechodů a změn. Objevuje se přitom již v nejranější fázi kosmogonie, kdy je vznik Země podle Pseudo-Plútarcha přímo spojen s plstnatěním vzduchu.

Zhušťování je tedy možné pochopit i ve smyslu „plstnatění“ nebo „plstění“, jehož výsledkem je vznik plstě nebo také filce. Plstění je mechanický proces, kterým se za užití rouna (nezpracované vlny), vody, tlaku a pohybu (mechanického namáhání) dosahovalo homogenní struktury látky. Jeden z možných způsobů zhotovení plstě spočíval v položení částí zpracované vlny na podložku podobnou koberci. Následně byly navlhčeny a spolu s podložkou stočeny do role, která byla svázána motouzem. Mistr plstář se po roli následně začal procházet a pohupovat. Vahou jeho těla a současně pohybem tak došlo ke zhutnění vlny a zároveň lepšímu prostoupení vláken. Role byla posléze rozvinuta a nyní již spojená a zhutněná vlna v podobě pevné látky vyjmuta. Z jednotlivých částí vláken vlny tak bylo možné vytvořit dostatečně pevný a tvarovatelný materiál. Dodnes se daný způsob užívá při zpracování produktů z rouna. Kromě vlastního výrobního procesu plstění můžeme v přírodě pozorovat i samovolné plstnatění například u ovcí, když za vyšší teploty a vlhkosti dochází u rouna k tření jednotlivých vláken mezi sebou. Milétos bylo významné centrum textilní výroby a není vyloučeno, že se opravdu jedná o autentický obraz Anaximénova myšlení.

Koncept zhušťování, který mohl vycházet ze zpracování plstě, může navíc nést konotace blízkovýchodního myšlení. Domníváme se, že několikerá zmínka o procesu plstnatění nebude náhodná. Vždyť těch pár slov či slovních spojení, které máme od Milétanů nejspíše k dispozici, jsou nejčastěji právě z oblasti reálných věcí – nebo v tomto případě technologických postupů. Anaximénés zde mohl vycházet z pozorování

tohoto konkrétního fyzického procesu zpracování plstě.⁷² Inspirace vedla k popisům přechodů a spontaneity v přírodě: stažení a uvolnění. Silný akcent na rozdílné hustoty vzduchu pak nejspíše odráží roli, kterou Anaximenés vzduchu určil. Nová doba jej následně mohla paušálně uplatnit na všechny věci světa. Anaximenés v plné návaznosti jakoby navíc akcentoval vnitřní spontaneitu a schopnost diferenciací vzduchu, kterou další autoři vyloží jako jeho „věčný pohyb.“ Vzduch se tak stává nezjevnou přirozeností, která směřuje k dočasné určitosti. V doxografickém schématu proměn si můžeme povšimnout větru a oblaků, které mohou dále zastupovat právě vzduch a poukazovat na jeho významnou úlohu. Vzduch je tím mezi ostatními prvky nejvíce zastoupen. Vždyť všechny změny se odehrávají právě v něm. Možná zde spočívá celý problém. Vše, co se pod Sluncem narodí, také zemře, nebo se promění. Děje se tak uprostřed vzduchu, jehož rozsah sahá do bezmezna. Uznáme-li sekvenci změn za původní, nepůjde o postupnou proměnu vzduchu, ale jeho cyklus změn bude zahrnovat všechny ostatní. Vzduch je nejen místem všech proměn, ale představuje též analogický výraz pro duši, pohyb a život.⁷³

5.6 Všeobjímající vzduch

Áetiova Placita je pramen, který je v souvislosti s Anaximenem nejvíce diskutován. „Anaximenés, syn Eurystratův, Milétan, prohlásil za počátek jsoucích věcí vzduch, neboť z něho všechno vzniká a opět se do něho rozpouští. Jako naše duše,‘ jak praví, ‚jsouc vzduch, nás drží pohromadě, tak také vanutí a vzduch objímá celý svět.‘ Slova vzduch a vanutí užívá synonymicky. Také on se mýlí, když se domnívá, že živé bytosti sestávají z jednoduchého a stejnorodého vzduchu a z vanutí. Je totiž nemožné, aby látka jsoucích věcí byla jedním počátkem, nýbrž je třeba předpokládat také účinnou příčinu. Jako stříbro nestačí, aby se stalo pohárem, pokud chybí činitel, tedy stříbrotepec; podobně je tomu s mědí a dřevem i s jinou látkou.“⁷⁴ Tento text se řadí mezi referáty, pojednává se v nich o Anaximenově principu. Doplnuje texty Simplikia nebo Pseudo-Plútarcha, které zde byli uváděny. Oproti ostatním autorům však Áetiova verze

⁷²KOČANDRLE, Radim. *Anaximenés z Milétu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014. Amfibios, svazek 21. ISBN 978-80-7465-123-6. str. 120-121.

⁷³KOČANDRLE, R., pozn. str. 122-123.

⁷⁴Citováno dle: KOČANDRLE, Radim. *Anaximenés z Milétu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014. Amfibios, svazek 21. ISBN 978-80-7465-123-6. str. 123. Áetios, Plac. I,3,4 Diels-Kranz = DK 13 B 2.

představuje přidanou hodnotu. Jak se zdá, Áetios totiž doprovodil svůj text citací originálních Milét'anových slov. Můžeme tak usuzovat na základě výrazu „jak praví“, který napovídá, že část textu by měla být přímou citací Anaximena.

Stejnou váhu může mít i upozornění na synonymii výrazů „vzduch“ a „vanutí“, nebo připojená peripatetická kritika, která celou argumentaci dokresluje. Zdá se proto, že se Áetios domníval, že pracuje s originálním textem, na který sám reaguje. Zmíněné momenty sugerují dojem, že Áetios či jiní pozdní autoři, měli k dispozici buď vlastní Anaximenův text, nebo jeho verzi.⁷⁵

Pokud se nejprve zaměříme na celý referát, lze si povšimnout, že Áetios v úvodu zmiňuje důvod, proč měl být vzduch pokládán za princip. Samotný zlomek však jistě není uveden náhodně, neboť Áetios na jeho obsah následně reaguje, když poukazuje na údajný Anaximenův předpoklad, že „živé bytosti sestávají z jednoduchého a stejnorodého vzduchu a z vanutí.“ Slova vzduch a vanutí se tak opakují, byť v obráceném pořadí než je tomu v případě zlomku – slovosled přitom odpovídá vsuvce o jejich synonymii. Ačkoli Áetios uvádí vzduch a vanutí, přičemž se současně vyjadřuje o jediné látce, zdá se, že tím mimovolně zachovává někdejší odlišení obou slov. Jedná se tak nejspíše o jedno z dalších míst, které ukazují tendenční „překlad“ předsókratiků podle nových šablon. Můžeme navíc zvážit, zda zmíněná synonymie není reakcí na to, že zatímco je nejprve demonstrován pouze jeden princip – vzduch, následně se hovoří o dvojici: vzduch a vanutí. Áetios přitom dále opět zmiňuje jednorodost látky a v závěru explicitně hovoří o jediném počátku.⁷⁶ Nastává zde tedy problém, zda text opravdu původně vychází od Anaximena, nebo šlo o pouhé nahrazení slov či termínů.

5.7 Vanutí a vzduch

Ve hře o autenticitu a interpretaci Anaximenova zlomku DK 12 B 2 je ale další a neméně důležitá okolnost. V textu se dále objevují slova „vanutí a vzduch“. Pozoruhodné je přitom doslovné upozornění na jejich synonymní užití. Jakoby Áetios

⁷⁵KOČANDRLE, Radim. *Anaximénés z Milétu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014. Amfibios, svazek 21. ISBN 978-80-7465-123-6. str. 124.

⁷⁶KOČANDRLE, R, pozn. 125.

referoval o svém dojmu z četby původního textu. Přestože poukaz na synonymii na první pohled vypadá jako explicitní potvrzení autenticity slova „vanutí“, právě daný termín přináší velké obtíže. Může být indikátorem jak toho, že zlomek je pouhou parafrází Anaximenových myšlenek, tak poukazovat k tomu, že pochází od někoho jiného. Badatelé v této souvislosti navíc často poukazují na vliv stoické koncepce *pneumatu*. Explicitní upozornění na synonymii obou výrazů nemusí nic znamenat, neboť text mohl být již stoiky ovlivněn.⁷⁷

Stoické paralely se v tomto případě opravdu více než nabízejí, zejména pokud přihlédneme k vyznění celého zlomku a současně roli, kterou „vanutí“ hraje jak ve stoickém popisu světa, tak člověka. Odkaz k živým bytostem navíc patří mezi klíčové náměty celé pasáže. Budeme-li jej Anaximenovi přece jen připisovat, lze zvážit, zda nebyl Anaximenův vzduch ztotožněn s *pneumatem* až později vsunutím slova „vanutí“ a zmíněným synonymem obou slov. Text by pak sděloval, že Anaximenův vzduch je právě tím, co již nová doba nazývá „vanutí.“ V podobném případě by duše nebyla srovnávána se vzduchem, ale právě s *pneumatem* prostupujícím svět.⁷⁸

Otázkou ovšem je, zda Anaximenés nemohl termín „vanutí“ opravdu použít. Pokud bychom přesto termín Anaximenovi ponechali a brali v potaz, že mezi vzduchem a vanutím opravdu rozlišoval, mohla by Áetiova zmínka o synonymii obou slov mířit právě k této skutečnosti. Pak bychom ji mohli dokonce pochopit jako upozornění, aby čtenář nezaměnil „vanutí“ za stoický význam. V úvahu však může přicházet i nahrazení některého z původních Anaximenových slov souvisejících s větrem – dechem.⁷⁹

Musíme si zároveň uvědomit, že i vzduch, má v archaické době daleko širší význam než jak mu dnes rozumíme. Význam zahalující mlhy, který nese u Homéra, si ponechává i u Anaximandra, u něhož je patrné, že zastupuje celou řadu meteorologických jevů. Vzduch vyplňuje svět ve všech svých podobách – je to prvotní

⁷⁷ KOČANDRLE, R, pozn. 129.

⁷⁸ Citováno dle: KOČANDRLE, Radim. *Anaximenés z Milétu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014. Amfibios, svazek 21. ISBN 978-80-7465-123-6. str. 129. Srov. Kerschensteiner, J., 1962, str. 79-82; Wöhrle, G., 1993, str. 63-64.

⁷⁹ Citováno dle: KOČANDRLE, Radim. *Anaximenés z Milétu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014. Amfibios, svazek 21. ISBN 978-80-7465-123-6. str. 131. Srov. Alt, K., 1973, str. 130, pozn. 4.

mlha, z níž vznikají ostatní meteorologické jevy a přímo souvisí i s konstitucí nebeských těles. Jako je naše duše-dech základním dynamismem toho, co nás udržuje „při životě“, je i vzduch ve všech svých podobách klíčovým dynamismem všech proměn v přírodě.⁸⁰

Ústředním termínem celého zlomku je vzduch, který jako střední člen pojí obě přirovnání. Nejprve se k němu váže duše, následně pak vanutí. Obě doložené dvojice duše-vzduch a vanutí-vzduch jsou zároveň spojené analogií mezi držením pohromadě – soudržností a objímáním – obklopováním. V prvním případě jde o nás, ve druhém o celý svět. Budeme-li akcentovat slovosled zlomku, bude duše souviset v případě světa právě s vanutím. Ačkoli je právě vzduch tím, na co Áetios klade důraz, lze si jej odmyslet ve prospěch duše a vanutí. Sama duše je totiž vzduchem a vanutí má být jeho synonymem.⁸¹

Jako je náš dech svědectvím o našem životě, je poryv větru dokladem o životě celého světa a všech jeho pochodů. Je možné, že právě dech upozornil Anaxiména k poukázání na výlučnou roli vzduchu. A to přesto, že se u něho neobjevují příklady z nám blízkého okruhu narození a smrti člověka.

Vzduch objímá celý svět (všechny věci, Zemi) a vanutí vyjadřuje jeho život a kompaktnost. Vanutí je schopností vzduchu, která se v živých bytostech projevuje jako jejich dech. Vzduch, který dýcháme a který nás vyživuje, je odvěkým životním poutem všeho živého. Dech světa je dechem života. Je samotným světem. Všichni vdechujeme a vydechujeme svět. Prvním nadechnutím živá bytost vstupuje do života na tomto světě, aby jej posledním výdechem zase opustila. Náš dech pochází ze vzduchu, je jeho přímou variací a výdechem se do něho opět navrácí. Vzduch, vanutí a duše jsou prodchnutím všeho.⁸² Bezmeznost vzduchu všechno zahrnuje. Vzduch je dechem světa a prostředím, v němž se vše děje. Jako takový *de facto* vymezuje celý svět. Je světem

⁸⁰KOČANDRLE, Radim. *Anaximénés z Milétu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014. Amfibios, svazek 21. ISBN 978-80-7465-123-6. str. 131.

⁸¹Citováno dle: KOČANDRLE, Radim. *Anaximénés z Milétu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014. Amfibios, svazek 21. ISBN 978-80-7465-123-6. str. 133. Srov. Kratochvíl, Z., 2010, str. 301-302.

⁸²Citováno dle: KOČANDRLE, Radim. *Anaximénés z Milétu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014. Amfibios, svazek 21. ISBN 978-80-7465-123-6. str. 137. Srov. Kratochvíl, Z., 1994, str. 162-163.

samotným. Pokud u Anaximandra mnozí badatelé soudí, že se „To apeiron“ nalézá mimo svět, Anaximenův vzduch naopak poukazuje k tomu, že se vždy jedná o tento jeden svět, kde se vše rozhoduje.

Domníváme se, že podobně jako vzduch se i temné Anaximandrovo bezmezno nalézá ve světě jako takovém. Životní princip nemůže být mimo dění, které určuje. Vzduch obsahuje, vstřebává a znovu vydává vlhkost, která byla odnepaměti asociována se životem. Jako cévy po celém těle rozvádí okysličenou krev, tak vzduch rozvádí v přírodě vlhkost. Koloběh vody v přírodě je přitom u Ióňanů opakovaně doložen. Rozličné meteorologické jevy vyložené jako proměny vzduchu, mohly být pokládány za přímou analogii cyklu proměn, zrodů a zániků., které kolem sebe neustále vidíme a sami jim podléháme. To ale neznamená, že všechno „je“ vzduchem.

Vzduch je spíše nejvýraznějším úkazem momentálních změn. Je prostředím všech proměn, které lze na světě spatřit a mezi nimiž si lze v první řadě všimnout především (kontrakce) a rozvolnění. Věci světa nejsou žádné formy vzduchu, fáze jeho proměn. Nedá se říci, že vše ze vzduchu vzniká, pouze se v něm věčně přeměňuje. Jen v tom nejširším smyslu slova lze snad říci, že věci jsou vzduchem, neboť ten je přítomnou životní silou, která všechno prostupuje a objímá. Jeho rozsah je nejzákladnější a zároveň nejvzdálenější úroveň, kam lze poukázat. Vše je jím naplněno a do něho ponořené. Co je v něm obsaženo, se v něm ale dříve či později zároveň ztratí. Rozfouká se. Tak je vzduch skutečným božstvím.⁸³

⁸³KOČANDRLE, Radim. *Anaximénés z Milétu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014. Amfibios, svazek 21. ISBN 978-80-7465-123-6. str. 138-139.

Závěr

Pokusili jsme se ve stručnosti nahlédnout do doby, kdy vznikaly počátky řeckého myšlení a první filosofie. Hlavním principem této práce bylo ukázat bádání o první pralátce, která nesla název ARCHÉ. Touto problematikou se převážně zabývali naši hlavní tři představitelé, kterými se i většina této práce zabývá. Jedná se o Thaléta z Milétu, Anaximandra z Milétu a Anaxiména z Milétu.

Tito tři filosofové, nebo-li mudrcové, měli odlišnou představu o prvních principech věcí. První z naší trojice se domníval, že pralátkou je voda a byl také prvním, kdo s principem ARCHÉ přišel. Druhý přišel s pojmem „To apeiron“, jelikož nesouhlasil s žádným ze čtyř živelných prvků (oheň, voda, země, vzduch), nazval tedy počátkem „apeiron“, jako něco bezmezného a neomezeného, z něhož věci vznikají, a opět se do něho navrací. Třetí se zabíral vzduchem, jako prvotním dechem – duší, jelikož byl zastáncem toho, že ze vzduchu může povstat voda, zem i oheň, tudíž se navrací k ideji živelných prvků. Vše dále směřovalo k tomu, že se jedná vždy o něco nad naším rámcem chápání a směřuje k božskému. Pralátka je tedy něco, za čím se skrývá původ světa, jeho vznik, z čeho vše pochází, může se jednat o svět samotný i o počátky samotného myšlení, vznik přírody apod. Můžeme tedy usuzovat, že naši přírodní badatelé se nám pokusili ukázat a především principiálně vysvětlit vznik světa, či až samotného vesmíru. Nelze totiž popřít, že každá příčina má svůj počátek.

Veškeré spekulace vedou k názoru, že veškerá tvrzení mohla, či nemusela být pravdivá a následně mohou být i připisována jiným autorům pozdější doby, kteří buďto pojmy a tvrzení vydedukovali, nebo pouze jednotlivým autorům připsali. Veškeré debaty a spekulace z uvedených textů pocházejí především od autorů, jako byl: Aristotelés, Simplikios, Theofrastos, Áetios a další.

Seznam použité literatury

SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. 2. vyd. Praha: Československá akademie věd, 1962. Filosofická knihovna (Nakladatelství Československé akademie věd.)

KOČANDRLE, Radim. *Fysis iónských myslitelů: rozprava nad peripatetickou dezinterpretací*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2008. Amfibios, sv. 10. ISBN 978-80-86818-72-6.

KOČANDRLE, Radim. *Anaximenés z Milétu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014. Amfibios, svazek 21. ISBN 978-80-7465-123-6.

KOČANDRLE, Radim. *Anaximandros z Milétu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010. Amfibios, sv. 15. ISBN 978-80-87378-66-3.

KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Mezi mořem a nebem: odkaz iónské archaické vnímavosti*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010. Amfibios. ISBN 978-80-87378-65-6.

KOČANDRLE, Radim. *Apeiron Anaximandra z Milétu*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2011. ISBN 978-80-7425-096-5.

HEIDEGGER, Martin. *Anaximandrův výrok*. Přeložil Ivan CHVATÍK. Praha: Oikoymenh, 2012. Oikúmené, sv. 11. ISBN 978-80-7298-474-9.

KIRK, G. S, J. E. RAVEN a Malcolm SCHOFIELD. *Předsokratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. Vyd. 1. Praha: OIKOYMENH, 2004, 663 s. Dějiny filosofie, sv. 1. ISBN 80-7298-110-2.

PATOČKA, Jan. *Nejstarší řecká filosofie: filosofie v předklasickém údobí před sofistikou a Sókratem : přednášky z antické filosofie*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 1996,

359 s. Filosofia. ISBN 80-7021-195-4.

NIETZSCHE, Friedrich. *Filosofie v tragickém období Řeků*. Ve Votobii 1. vyd. Přeložil Jan BŘEZINA, přeložil Jiří HORÁK. Olomouc: Votobia, 1994. ISBN 80-85619-44-X.

STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*. Vyd 8., V KNA 2. Přeložil Miroslav PETŘÍČEK, přeložil Petr REZEK, přeložil Karel ŠPRUNK. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000. Studium (Karmelitánské nakladatelství). ISBN 978-80-7195-206-0.

HUSSEY, Edward. *Presokratci*. Přeložil Martin POKORNÝ. Praha: Rezek, 1997. ISBN 80-86027-07-4.

ARISTOTELÉS. *Metafyzika*. 2. vyd. Přeložil Antonín KŘÍŽ. Praha: Rezek, 2003. ISBN 80-86027-19-8.

ARISTOTELÉS. Přeložil Antonín KŘÍŽ. *Fyzika*. 1. vyd. Praha: Petr Rezek, 1996, 503 s. ISBN 80-86027-03-1.

PLATÓN, František NOVOTNÝ a PLATÓN.. *Timaios ;: Kritias*. 2. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1996, 137 s. Oikúmené. Platónovy spisy, 17. ISBN 80-86005-07-0.

PLÚTARCHOS. *O delfském E*. Přeložil Radek CHLUP. Praha: Herrmann, 1995.